

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.35>

УДК 343.98:504.1

Я. А. Петренко,

науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4444-2209>, e-mail: yana.petrenko.hndise@gmail.com

М. В. Зарченко,

судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: Zarchenko_m@ukr.net

І. А. Тарарака,

судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: malva.km@gmail.com

М. Л. Цимбал,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНІ ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОТНОСТІ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ ВНАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО РИБНОГО ДОБУВНОГО ПРОМИСЛУ

Особливості експертного дослідження істотності шкоди полягає у врахуванні різноманітності фактичних обставин настання події зайняття рибним добувним промислом та обґрунтування ознак істотності шкоди.

Докладний розгляд особливостей істотності шкоди внаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом зумовлює проведення комплексного застосування знань у галузях інженерної екології, іхтіології, гідробиології, іхтіопатології, гідрохімії, гідробіології, гідроекології.

На основі спеціальних знань експертів-екологів ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» запропоновано алгоритм визначення істотності шкоди внаслідок незаконного рибного добувного промислу під час виконання інженерно-екологічних експертиз з використанням матеріального й екологічного підходів.

Ключові слова: судова інженерно-екологічна експертиза, екологія, дослідження, істотна шкода, незаконний вилов водних біоресурсів (риби), водний об'єкт, шкода довкіллю.

Постановка наукової проблеми. Актуальність теми полягає в тому, що сьогодні поняття істотності шкоди найбільш докладно описано в Кримінальному кодексі України ¹, але застосовують його в багатьох напрямках і з різноманітним змістом, що, зі свого боку, потребує більш досконалого визначення у разі дослідження істотності шкоди під час виконання судових інженерно-екологічних експертиз унаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом.

Кількість незаконних виловів водних біоресурсів (риби) у різних регіонах України істотно зростає, що, зрозуміло, призводить до притягнення осіб до кримінальної відповідальності та призначення інженерно-екологічних експертиз (експертних досліджень) щодо визначення дійсності завдання істотної шкоди. Мета експертного дослідження істотності шкоди полягає у проведенні повного, докладного дослідження та наданні обґрунтованого висновку.

Розгляд завдання істотності шкоди в кожному конкретному випадку залежить від взаємопов'язаних ознак: екологічної цінності (наприклад, занесення риб до Червоної книги України), кількості виловленої риби, яка перевищує дозволу, вилову риби в період нересту, завданої довкіллю шкоди внаслідок можливості виникнення змін у ланцюгу живлення певних видів тварин, птахів, комах, порушення гідрологічного режиму водних об'єктів тощо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Судова інженерно-екологічна експертиза (далі — *СІЕЕ*) базується на дослідженні того, у який спосіб подія порушення вимог природоохоронного законодавства вплинула на навколишнє природне середовище.

Як зазначає О. О. Дудоров ², зайняття водним добувним промислом — це дії, які полягають у вилученні будь-якими знаряддями водних живих ресурсів із природного середовища існування. Поняття «промисел» використовують не як позначення різновиду злочину, а як характеристику об'єктивного боку злочинного посягання на об'єкти водного середовища, яке може бути як одноразовим, так і багаторазовим. Рибним промислом також потрібно вважати вилов цінних порід риб з метою заготівлі ікри.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.06.2020).

² Бойко А. М., Брич Л. П., Дудоров О. О. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. І. Мельника, д-ра юрид. наук, проф. М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ, 2018. 1368 с. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024> (дата звернення: 03.06.2020).

Одним з головних критеріїв впливу на довкілля є істотна шкода, заподіяна внаслідок незаконного рибного добувного промислу. Незаконний рибний добувний промисел характеризується, насамперед, визначенням (підтвердженням) факту здійснення такого промислу без дозвільних документів, за допомогою заборонених знарядь лову, кількості вилученої з водного об'єкту риби, життєвих показників біоресурсів, загальної ваги, видового складу з прив'язкою до особливостей території водного об'єкта, періоду часу здійснення вилову риби, класифікації водних об'єктів (група, тип, вид), розмежування рибних ресурсів за відповідними категоріями, що має практичне значення для розслідування та розкриття правоохоронними органами злочинів проти довкілля й держави.

Мета статті: висвітлення результатів інженерно-екологічних експертних досліджень істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу.

Викладення основного матеріалу дослідження. СІЕЕ з дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом призначають під час розслідування правоохоронними органами порушень вимог природоохоронного законодавства, у судових справах за позовами Державної екологічної інспекції України (далі — *ДЕІ*), Державного агентства рибного господарства (далі — *Держрибгосп*), місцевими органами самоврядування або іншими особами, а також відшкодування збитків, заподіяних унаслідок незаконного вилучення рибних ресурсів з природного середовища існування.

Експертне дослідження — це творчий процес, у якому виявляється вміння спеціаліста визначати (на основі логічного аналізу й наукових знань з різних напрямів, із використанням сучасних високоефективних методів дослідження) причини й умови, що спричинили негативні наслідки. Сутність судової експертизи базується на трьох сукупних ознаках, притаманних природі спеціальних знань експерта: предметі, об'єкті та завданні експертного дослідження.

Предметом СІЕЕ під час дослідження істотності шкоди внаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом є фактичні дані про обставини проведення рибного добувного промислу, кількість вилученої риби, загальну вагу, розміри риби, видовий склад з прив'язкою до території водного об'єкта, період здійснення вилову риби, особливості водних об'єктів, розмежування рибних ресурсів на відповідні категорії, що, зі свого боку, визначає експерт (на підставі спеціальних знань і шляхом дослідження об'єктів, наданих органом, який призначив експертизу).

Головне завдання СІЕЕ під час визначення істотності шкоди внаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом полягає у підтвердженні факту завдання істотної шкоди в результаті вилучення рибних ресурсів з природного середовища існування, зафіксованого органами *ДЕІ* або *Держрибгоспу* України й у документації перевірок, та визначених цими

органами розмірів і характеристик заподіяної істотної шкоди. Розмір збитків та підтвердження даних, визначених ДЕІ або Держрибгоспом для розрахунку розмірів (суми) відшкодування збитків, арифметично підтверджується у межах судової економічної експертизи.

Об'єктом СІЕЕ під час дослідження істотності шкоди внаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом є документальні матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані справи.

До об'єктів досліджень належать:

- акт перевірки ДЕІ щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства;
- протокол про адміністративне правопорушення;
- опис водних біоресурсів і знарядь лову (до протоколу про адміністративне правопорушення);
- лист Держрибгоспу або суміжних установ щодо істотності шкоди, заподіяної водним біоресурсам;
- акт огляду місця вчинення правопорушення рибоохоронного законодавства;
- розрахунок розміру шкоди, заподіяної державі внаслідок незаконного зайняття рибним добувним промислом (з додатками);
- протокол огляду місця події з відповідними фототаблицями;
- дозвільна документація на здійснення спеціального використання водних біоресурсів у водних об'єктах тощо.

О. О. Дудоров¹ зазначає: *«Зайняття водним добувним промислом — це дії, які полягають у вилученні будь-якими знаряддями водних живих ресурсів із природного середовища існування. Поняття «промисел» використовується не як позначення певного різновиду множинності злочинів, а як характеристика об'єктивної сторони злочинного посягання на об'єкти водної фауни, яке може бути як одноразовим, так і неодноразовим. До рибного промислу потрібно відносити також ловлю цінних порід риб (лососевих, осетрових) з метою заготівлі ікри».*

Згідно з п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» (далі — *Постанова Пленуму ВСУ*)²:

«Під незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом <...> треба розуміти таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів. Зокрема, незаконним є промисел, який здійснюється всупереч існуючим

¹ Бойко А. М., Брич Л. П., Дудоров О. О. та ін. Зазнач. твір.

² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму ВСУ від 10.12.2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 03.06.2020).

правилам: без належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову».

Промислом є здійснення як неодноразового добування риби, тварин чи рослин, так і один акт вчинення таких дій.

На території України дозволено здійснювати промислове, любительське та спортивне рибальство відповідно до вимог ст. 25 Закону України «Про тваринний світ»¹.

У ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»² зазначено, що промислове рибальство (промисел) — це «вид спеціального використання водних біоресурсів (вилучення, приймання, переробка, зберігання, транспортування тощо, у тому числі постачання палива, води, тари, продовольства для функціонування суден флоту рибної промисловості та їх екіпажів) у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), у тому числі у водах, що знаходяться за межами юрисдикції України», любительське рибальство — це «безоплатне добування (вилов) водних біоресурсів у порядку загального використання, у дозволених обсягах, для особистих потреб (без права реалізації) знаряддями вилову, встановленими для цього правилами рибальства. В інших випадках любительське рибальство здійснюється на праві спеціального використання», спортивне рибальство — це «вид любительського рибальства, що здійснюється у порядку загального використання, з установленням певних вимог до проведення спортивних змагань або кваліфікаційних нормативів».

Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється відповідно до ст. 9¹ Закону України «Про природно-заповідний фонд України»³.

Зайняття водним добувним промислом без відповідного дозволу має місце тоді, коли вилов водних біоресурсів порушники здійснюють самовільно, без необхідного дозволу компетентного органу. Любительське та спортивне рибальство на водоймах загального користування здійснюють безоплатно і без необхідності отримання спеціальних дозволів. Дозволи на здійснення рибальства (на засадах спеціального використання водних живих ресурсів) видають органи рибоохорони у різних формах (дозволи на здійснення

¹ Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 03.06.2020);

² Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (дата звернення: 03.06.2020).

³ Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/ed20200703> (дата звернення: 03.06.2020).

промислового, любительського і спортивного рибальства, промисловий квиток, ліцензії на любительський і спортивний вилов цінних видів риби та ін.).

Рибальство у заборонений період часу передбачає, що його здійснюють тоді, коли водний добувний промисел заборонено:

- а) узагалі (заборонено рибальство у новостворених водосховищах до особливого розпорядження, любительський вилов дельфінів, усіх видів осетрових та їхніх гібридів, лосося, форелі, харіуса, усіх видів крабів, устриць та інших видів, занесених до Червоної книги України);
- б) у строки, на які встановлено заборону для певних видів водних біоресурсів чи водоймищ (більш конкретні терміни здійснення водного добувного промислу визначають за басейно-територіальним принципом і зазначають у правилах промислового, любительського і спортивного рибальства).

Забороненими місцями слід вважати водойми або їхні ділянки, у яких здійснення водного добувного промислу заборонено завжди або дозволено лише протягом певного періоду. Наприклад, заборонено здійснювати спортивне й любительське рибальство: у підвідних і скидних каналах електростанцій, у відводах меліоративних і рибогосподарських систем, у шлюзових каналах, неподалік мостів, які охороняються, у межах режимних зон охорони, на відстані 500 м довкола риборозплідних господарств, на зимувальних ямах тощо.

Забороненими способами та знаряддями зайняття рибним та іншим водним добувним промислом є ті, якими загалом не дозволено користуватися або які заборонено застосовувати для вилову певних об'єктів водної фауни. Наприклад, під час любительського і спортивного рибальства заборонено вилов водних живих ресурсів із застосуванням вибухових і отруйних речовин, вогнепальної і пневматичної зброї (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання), колючих знарядь лову, електроструму, промислових та інших знарядь лову, виготовлених зі сіткоснастиєвих матеріалів усіх видів і найменувань, вилов раків темної пори доби із застосуванням підсвічування, а також заборонено промислове рибальство способом багрення за допомогою брязкал і бовтанья.

Щодо визначення поняття «істотна шкода»

Наслідки у складі злочину, передбачені ст. 249 Кримінального кодексу України¹, прямо відображено у вигляді заподіяння істотної шкоди.

З моменту спричинення істотної шкоди злочин є закінченим. Незаконне здійснення зайняття водним добувним промислом, яке не потягло за собою вказаних наслідків, утворює склад адміністративного правопорушення (ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення²).

¹ Кримінальний кодекс України: ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.06.2020).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20201121> (дата звернення: 03.06.2020).

У науковій літературі та судових роз'ясненнях (наприклад, у вже згаданій Постанові Пленуму ВСУ¹) зауважено, що поняття «істотна шкода» є оцінним. Це означає, що питання про істотність певної шкоди, завданої незаконним заняттям рибним або іншим водним добувним промислом, вирішується в кожному конкретному випадку окремо, з огляду на всі обставини справи, із застосуванням наведених далі підходів.

Матеріальний підхід

Постанова КМУ від 21.11.2011 р. № 1209 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів»², що застосовують як один з документів у практичній роботі рибної охорони, визначає *«такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення громадянами України, іноземцями та особами без громадянства:*

- *цінних видів водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України (додаток 1);*
- *водних біоресурсів, що є природним багатством континентального шельфу України (додаток 2);*
- *водних біоресурсів у виключній (морській) економічній зоні України, а також анадромних видів риб [вид риб, які здійснюють нагул у морських водоймах, після чого мігрують до прісноводних водойм на нерест.— Прим. авторів], що утворюються у річках України за межами цієї зони (додаток 3)».*

Екологічний підхід

Заподіяну екологічну шкоду можна оцінити не тільки у матеріально-грошовому еквіваленті, а й з позицій негативного впливу на довкілля. Такий вплив не може мати об'єктивної матеріальної оцінки.

Загальновідомо, що заподіяна незаконним заняттям рибним або іншим водним добувним промислом шкода довкіллю більш небезпечна, аніж матеріальна, адже останню завжди можна відшкодувати. У Постанові Пленуму ВСУ³ істотну шкоду трактовано так:

«На те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення нерестовиць риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено; тощо».

¹ Про судову практику у справах про злочини ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 03.06.2020).

² Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів: Постанова КМУ від 21.11.2011 р. № 1209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D0%BF> (дата звернення: 03.06.2020).

³ Про судову практику у справах про злочини ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 03.06.2020).

Слід зазначити, що судовий експерт-еколог під час проведення експертизи (дослідження) повинен дослідити вплив (або його відсутність) на навколишнє природне середовище внаслідок знищення (заволодіння) водними біоресурсами під час здійснення незаконного рибного добувального промислу.

Вирішуючи питання про те, чи є істотною шкода, заподіяна внаслідок незаконного рибного добувального промислу, потрібно враховувати факт його проведення без дозвільних документів, за допомогою заборонених знарядь лову, кількості вилученої з водного об'єкту риби, життєвих показників біоресурсів, загальної ваги, видового складу з прив'язкою до особливостей території водного об'єкту, періоду часу здійснення вилову риби, класифікації водних об'єктів (група, тип, вид), розмежування рибних ресурсів за відповідними категоріями.

На підставі експертного досвіду фахівців ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» пропонуємо наведений далі алгоритм проведення судових інженерно-екологічних експертиз із дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного рибного добувального промислу.

Дослідження здійснення рибного добувального промислу без дозвільних документів

Порядок здійснення та регулювання промислового рибальства, який є обов'язковим для підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), громадян України та осіб без громадянства, які здійснюють промислове рибальство, а також для уповноважених органів, які забезпечують охорону, відтворення та збереження середовища існування водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України, регламентовано Правилами промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України, затвердженими наказом Державного комітету рибного господарства України від 18.03.1999 р. № 33 ¹ (далі — *Правила промислового рибальства*), любительське та спортивне рибальство в рибогосподарських водних об'єктах загального користування до цього випадку не належить.

Промисел водних живих ресурсів у районах дії Правил промислового рибальства користувачі здійснюють за певну плату в межах наданих їм у визначеному порядку квот за дозволами й талонами обумовленого зразка, виданих їм державними органами рибоохорони.

Проведення рибного добувального промислу без дозвільних документів визначають слідчі й контролюючі органи під час проведення відповідних перевірок (як під час здійснення рибного добувального промислу, так і під час ведення фінансово-господарської діяльності підприємства, організації чи особи), про що зазначають в акті, протоколі огляду місця події або іншому документі.

¹ Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України: затв. наказом Держкомрибгоспу України від 18.03.1999 р. № 33 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-99> (дата звернення: 03.06.2020).

Названі вище документи перебувають у матеріалах кримінального провадження або їх надають за клопотанням експерта.

Дослідження здійснення незаконного рибного добувного промислу за допомогою заборонених знарядь лову

Згідно з Порядком здійснення любительського і спортивного рибальства, затвердженим Постановою Кабміну України від 18.07.1998 р. № 1126 ¹:

«11. Під час здійснення любительського і спортивного рибальства забороняється:

<...>

14) лов (добування) водних живих ресурсів:

із застосуванням вибухових і отруйних речовин, електроструму, колючих знарядь лову, вогнепальної та пневматичної зброї (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання), промислових та інших знарядь лову (добування), виготовлених із сіткоснасних чи інших матеріалів усіх видів і найменувань, способу багріння, спорудження гаток, запруд та спускання води з рибогосподарських водойм».

Вид знарядь лову визначають слідчі органи на момент проведення огляду місця, де здійснювався рибний добувний промисел, або під час проведення перевірки підприємств чи організацій, які здійснюють діяльність, пов'язану із рибним добувним промислом.

Інформацію з переліком знарядь лову наводять у матеріалах кримінального провадження або надають за клопотанням експерта.

Дослідження визначення кількості та загальної ваги біоресурсів під час здійснення незаконного рибного добувного промислу

Кількість вилову водних біоресурсів під час здійснення промислового рибного добувного промислу визначає користувач у межах кількості й ваги у визначеному порядку за дозволами та талонами обумовленого зразка, виданими їм державними органами рибоохорони.

Згідно з Постановою Пленуму ВСУ ² під добуванням «великої кількості риби» експерти мають розуміти таку кількість добування риби, що перевищує дозволену.

Правилами любительського і спортивного рибальства, затвердженими наказом Державного комітету рибного господарства України від 15.02.1999 р. № 19 (п. 4.6) ³, одній особі дозволено виловити за одну добу перебування на водоймі таких видів риби і в таких кількостях:

¹ Порядок здійснення любительського і спортивного рибальства: затв. Постановою КМУ від 18.07.1998 р. № 1126 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-98-п> (дата звернення: 03.06.2020).

² Про судову практику у справах про злочини ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 03.06.2020).

³ Правила любительського і спортивного рибальства: затв. наказом Держкомрибгоспу України від 15.02.1999 р. № 19 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269-99/ed20040713> (дата звернення: 03.06.2020).

Об'єкт лову (добування)	Водойми загального користування	Водойми, закріплені за громадськими об'єднаннями, а також ті, де впроваджене платне рибальство
Риба (кг)	3	5
Раки (шт.)	30	50
Мідії (кг)	5	8
Рапан (шт.)	10	20
Креветка (кг)	1	2

Вивезення з водойми водних біоресурсів (як у свіжому, так і в обробленому стані, незалежно від терміну перебування на водоймі) дозволено у розмірі не більше добової норми (за винятком, коли вага однієї рибини перевищує визначену добову норму вилову).

Чи є перевищення дозволеної добової норми вилову риби однією особою, а також норми вилову відповідно до дозвільних документів на здійснення рибного добувного промислу визначає експерт на момент проведення дослідження матеріалів кримінального провадження з урахуванням вимог, норм і правил природоохоронного законодавства.

Відповідну інформацію зазначають в актах, протоколах огляду місця події, протоколах про адміністративне правопорушення, квотах за дозволами й талонами, що наводять у матеріалах кримінального провадження або надають за клопотанням експерта.

Дослідження визначення видового складу риб та періоду нересту під час здійснення незаконного рибного добувного промислу

Визначення видового складу водних біоресурсів унаслідок здійснення незаконного рибного добувного промислу є головним завданням під час проведення інженерно-екологічних досліджень. Визначення конкретного виду водних біоресурсів потребує застосування спеціальних знань у галузі іхтіології. У природі риба має важливе значення для регулювання чисельності водних безхребетних і сама є кормом для інших риб, деяких птахів і ссавців. Отже, риба є важливою ланкою в ланцюгах живлення живих організмів. Значне зниження кількості риб та видового складу риб може спричинити значні негативні зміни стану водного об'єкта й прилеглих територій.

Під час виконання інженерно-екологічних досліджень і підготовки відповіді на питання щодо істотності шкоди доквіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу слід враховувати видовий склад риб, яких було вилучено з природного середовища під час здійснення незаконного рибного добувного промислу, а також їхню екологічну цінність для конкретної водойми та держави.

Наприклад, у довідці про занесення караса звичайного (золотого) *Carassius carassius* до Червоної книги України (тваринний світ)¹ зазначено таке:

¹ Червона книга України (2010—2020). URL: <https://redbook-ua.org> (дата звернення: 03.06.2020).

«Згідно з наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження переліків видів тварин, щоносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» від 17.06.2009 р. № 313, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 13.07.2009 р. за № 627/16643, з метою збереження і відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, карась звичайний (карась золотий, карась золотистий) *Carassius carassius* занесений до Червоної книги України (тваринний світ), як вразливий вид».

На інтернет-ресурсі <https://redbook-ua.org/item/carassius-carassius-linnaeus>¹ зауважено, що карася звичайного занесено до Червоної книги України та надано статус виду — вразливий.

У Законі України «Про Червону книгу України»² зауважено: «вразливі — види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяції».

Враховуючи викладене вище, видовий склад риб визначають слідчі органи, інспектори рибоохоронного патруля або шляхом залученням спеціалістів у галузі іхтіології на момент проведення огляду місця події або у разі вилучення водних об'єктів з природного середовища, якщо огляд проводять у спеціальних місцях зберігання речових доказів.

Цю інформацію зазначають в актах, протоколах огляду місця події, протоколах про адміністративне правопорушення, довідці про видовий склад водних об'єктів, що наводять у матеріалах кримінального провадження або надають за клопотанням експерта.

Також слід зважати на випадки незаконного зайняття рибним добувним промислом в період нересту.

На одному з інтернет-порталів³ зазначено:

«Нерест риби — це особливий період в житті водних мешканців. Нерест обумовлений наявністю у водоймі тих сприятливих умов, до яких пристосований даний вид риби.»

Найбільше нерест риби залежить від температури води. У кожного виду риби власні, сприятливо впливають на нерест межі температури. Якщо температура води виходить за ці межі, нерест риби може загалом не бути або він відбувається частково. Як ікринки, так і молодь риби, яка виводиться з них, дуже чутливі до тепла і холоду. Від різкої зміни

¹ Карась звичайний, карась золотий *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) URL: <https://redbook-ua.org/item/carassius-carassius-linnaeus> (дата звернення: 03.06.2020).

² Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3055-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (дата звернення: 03.06.2020).

³ Нерест: поняття, особливості та охорона водних біоресурсів у цей період. URL: <https://darg.gov.ua> (дата звернення: 03.06.2020).

температури може загинути ікра риби. З цього можна зробити висновок, що у більшості риби нерест проходить в свій нерестовий сезон, коли температура води найбільше сприяє їх розмноженню.

Взагалі, нерест риби конкретного виду сильно залежить від географічного розташування водойми. Достеменно відомо, що ті різновиди, які мешкають в південних регіонах, починають розмножуватися децю раніше своїх побратимів з північних районів».

Період нересту є надзвичайно важливим часом, коли відбувається розмноження водних об'єктів. Цей час є найбільш привабливим для бракон'єрів, оскільки риба збирається у великі формування («косяки») на прибережній території водних об'єктів та є надзвичайно вразливою.

Під час дослідження обставин незаконного зайняття рибним добувним промислом слід передусім зважати на період нересту на водному об'єкті з урахуванням заборони на здійснення будь-якої діяльності з вилову водних об'єктів, які визначено для кожного регіону природоохоронним законодавством України. Відповідну інформацію зазначають в актах, протоколах огляду місця події, що наводять у матеріалах кримінального провадження або надають за клопотанням експерта.

Висновки. Проведений аналіз ознак, за якими можна визначити істотність шкоди доквіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу, дає підстави стверджувати, що судовий експерт-еколог під час інженерно-екологічної експертизи (дослідження) повинен дослідити інформацію про особливості проведення вилову водних об'єктів, територію, на якій здійснювався вилов, кількість і загальну вагу риби, екологічну цінність цих видів риб, знаряддя лову й дозвільну документацію на проведення вилову водних об'єктів (риб) з урахуванням вимог, норм та правил природоохоронного законодавства України.

На підставі експертного досвіду фахівців ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса» запропоновано викладений вище алгоритм проведення судових інженерно-екологічних експертиз під час дослідження впливу на навколишнє природне середовище внаслідок незаконного рибного добувного промислу, який потребує використання доволі значного переліку складових для визначення істотності шкоди, що, зі свого боку, дає підстави аргументувати достовірність і повноту висновку.

References

- Boiko, A. M., Brych, L. P., Dudorov, O. O. ta in. (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy/za red. d-ra yuryd. nauk, prof. M. I. Melnyka, d-ra yuryd. nauk, prof. M. I. Khavroniuka. 10-te vyd., pererob. ta dopov.* Kyiv. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Chervona knyha Ukrainy* (2010—2020). URL: <https://redbook-ua.org> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Karas zvychaiyni, karas zoloty Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) URL: <https://redbook-ua.org/item/carassius-carassius-linnaeus> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].

- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia*: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20201121> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Nerest: poniattia, osoblyvosti ta okhorona vodnykh bioresursiv u tsei period*. URL: <https://darg.gov.ua> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Poriadok zditsnennia liubytelskoho i sportyvnoho rybalstva*: zatv. Postanovoiu KМУ vid 18.07.1998 r. № 1126 (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-98-p> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pravyla liubytelskoho i sportyvnoho rybalstva*: zatv. nakazom Derzhkomrybhospu Ukrainy vid 15.02.1999 r. № 19 (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269-99/ed20040713> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pravyla promysloвого rybalstva v rybohospodarskykh vodnykh obiektakh Ukrainy*: zatv. nakazom Derzhkomrybhospu Ukrainy vid 18.03.1999 r. № 33 (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-99> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro Chervonu knyhu Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 07.02.2002 r. № 3055-III (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro pryrodno-zapovidnyi fond*: Zakon Ukrainy vid 16.06.1992 № 2456-XII (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/ed20200703> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro rybne hospodarstvo, promyslove rybalstvo ta okhoronu vodnykh bioresursiv*: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 r. № 3677-VI (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochynty ta inshi pravoporushennia proty dovkillia*: Postanova Plenumu VSU vid 10.12.2004 r. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro tvarynni svit*: Zakon Ukrainy vid 13.12.2001 r. № 2894-III (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia taks dlia obchyslennia rozmiru vidshkoduvannia shkody, zapodiitanoi vnaslidok nezakonnoho dobutvannia (zbyrannia) abo znyshchennia tsinnykh vydiv vodnykh bioresursiv*: Postanova KМУ vid 21.11.2011 r. № 1209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D0%BF> (data zvernennia: 03.06.2020) [in Ukrainian].

Я. А. Петренко, М. В. Зарченко, И. А. Тарарака, М. Л. Цимбал

**ИНЖЕНЕРНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ
ЭКСПЕРТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СУЩЕСТВЕННОСТИ УЩЕРБА
ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ
НЕЗАКОННОГО РЫБОДОБЫВАЮЩЕГО ПРОМЫСЛА**

*Особенности экспертного исследования существенности ущерба за-
ключаются в учёте разнообразия фактических обстоятельств занятия
рыбодобывающим промыслом и обоснования признаков существенности*

такого уцерб. Судебная инженерно-экологическая экспертиза базируется на исследовании, каким образом нарушение требований природоохранного законодательства повлияло на окружающую среду.

Исследование существенности уцерб, нанесённого окружающей среде в результате незаконного рыбодобывающего промысла, назначают при расследовании нарушений требований природоохранного законодательства правоохранные органы в судебных делах по искам Государственной экологической инспекции Украины, Государственного агентства рыбного хозяйства, а также местные органы самоуправления или другие лица по возмещению убытков, причинённых в результате незаконного изъятия рыбных ресурсов из естественной среды обитания.

Судебная экспертиза базируется на трёх признаках, присущих природе специальных знаний эксперта: предмете, объекте и заданиях экспертного исследования. Предметом при исследовании существенности уцерб, нанесённого в результате незаконного рыбодобывающего промысла, являются фактические данные об обстоятельствах проведения рыбодобывающего промысла, количестве изъятной рыбы, общем весе, размере рыбы, видовом составе с привязкой к территории водного объекта, периоде времени осуществления вылова рыбы, особенностях водных объектов, разграничении рыбных ресурсов на соответствующие категории, которые, в свою очередь, устанавливаются на основании специальных знаний эксперта путём исследования объектов, предоставленных органом, назначившим экспертизу.

Главная задача при определении существенности уцерб, нанесённого в результате незаконного рыбодобывающего промысла, заключается в подтверждении факта нанесения такого уцерб, установленного органами ГЭИ Украины или Госрыбхоза и зафиксированного в документации проверок, определённых этими органами, размеров и характеристик причинённого существенного уцерб.

Объектом при исследовании существенности уцерб, нанесённого в результате незаконного рыбодобывающего промысла, являются документальные материалы, в которых зафиксированы фактические данные дела.

Ключевые слова: судебная инженерно-экологическая экспертиза, экология, исследование, существенный уцерб, незаконная ловля водных биоресурсов (рыбы), водный объект, вред окружающей среде.

Ya. Petrenko, M. Zarchenko, I. Taraka, M. Tsymbal
ENVIRONMENTAL ENGINEERING ANALYSES ON SIGNS
OF SUBSTANTIAL HARM TO THE ENVIRONMENT
AS A RESULT OF ILLEGAL FISHING INDUSTRY

Peculiarities of forensic examination of substantial harm presuppose taking into consideration a variety of factual circumstances of the occurrence of an

event of fishing and substantiation of significant harm signs. Environmental engineering analysis is based on the study of how the event of violation of environmental legislation requirements affected the environment.

Research on significance of environmental damage resulting from illegal fishing in the fishery is assigned when law enforcement agencies investigate violations of environmental legislation in court cases on claims of the State environmental inspectorate of Ukraine, the State Agency of Fisheries of Ukraine, local self-government bodies or other persons for damages caused as a result of unlawful withholding of fish resources from their natural habitat.

The essence of forensic examination is based on three joint signs that are inherent in the nature of a forensic expert's special knowledge: subject, object and appointment of forensic examination.

The subject of the study on substantial harm resulting from illegal fishing is factual data on circumstances of fishing, the number of fish seized, total weight, size of a fish, species composition with reference to the territory of the water body, time period of fishing, and characteristics of water bodies, fish resources delineation in the corresponding category, in turn, are established on the basis of a forensic expert's special knowledge, by conducting research on facilities provided by the body that appointed forensic examination.

The main objective of research while determining definition for substantial harm as a result of illegal fishing is confirmation of the fact of causing significant harm as a result of withholding fish resources from the natural habitat established by the State environmental inspectorate of Ukraine or the State Agency of Fisheries and recorded in the audit documentation, determining of the extent and characteristics of caused substantial harm by these bodies.

Research object while study on substantial harm resulting from illegal fishing is documentary information in which factual data on a case are recorded.

Keywords: environmental engineering analysis, ecology, research, substantial harm, illegal fishing of aquatic biological resources (fish), water object, damage to environment.

Надійшла до редколегії 30.06.2020

Петренко Я. А., Зарченко М. В., Тарарака І. А., Цимбал М. Л. Інженерно-екологічні експертні дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 427—441. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.35>.